

ทุนชุมชน 5 มิติ: เครื่องมือขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน

Title Five Dimensions of Community Capital:

A Framework for Grassroots Economic Empowerment

ดร.ศิริวุฒิ วรรณทอง^{1*}

Dr.Siriwuth Wannathong^{1*}

¹ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ

¹ History Program, Faculty of Humanity and Social Sciences, Sisaket Rajabhat university

*Corresponding Author E-mail: siriwuth.w@sskru.ac.th

Received: July 11, 2025 Revised: December 8, 2025

Accepted: December 15, 2025

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การจัดการทุนชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระ เพื่อส่งเสริมอาชีพประมงพื้นบ้าน โดยชุมชนมีส่วนร่วม ที่มุ่งเสนอการจัดการจัดทุนชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ในที่นี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอประเด็น “การจัดการทุนชุมชน 5 มิติ: เครื่องมือขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน” เพื่อศึกษาและพัฒนาศักยภาพของทุนชุมชนใน 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนเศรษฐกิจ ในการส่งเสริมอาชีพและวิสาหกิจชุมชนของชาวบ้านจอมพระ ตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ (1) เพื่อศึกษาสภาพ ทุนชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระ ตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ (2) เพื่อการจัดการ ทุนชุมชนสู่กลุ่มอาชีพที่ยั่งยืนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนประมงพื้นบ้านจอมพระ และ (3) เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการกลุ่มอาชีพที่ยั่งยืนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านจอมพระ สู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลกับอาสาสมัคร จำนวน 30 คน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ผสานการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) กับผู้นำชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า งานวิจัยเรื่องนี้จัดทำขึ้นจากปัญหาหลักที่พบในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ คือ ความไม่เข้าใจของชุมชนเกี่ยวกับทุนชุมชนในเชิงองค์รวม แม้ชุมชนมีทรัพยากรทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาอย่างหลากหลาย แต่การรับรู้ของคนในชุมชนกลับจำกัดอยู่เฉพาะ “ทรัพยากรที่เป็น รูปธรรม” เช่น รายได้หรือสินค้าชุมชน ขณะที่ทุนด้านมนุษย์ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสิ่งแวดล้อม กลับถูกมองข้ามส่งผลให้ชุมชนไม่สามารถใช้ศักยภาพทั้งหมดเพื่อการพัฒนาได้อย่างเต็มที่และเกิดความ เหลื่อมล้ำในการเข้าถึงประโยชน์ด้านเศรษฐกิจและสังคม

จากบริบทดังกล่าวงานวิจัยจึงดำเนินการด้วยระเบียบวิธีเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจโครงสร้าง ทุนชุมชนอย่างลึกซึ้ง ผ่านการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน กลุ่มอาชีพ และสมาชิกวิสาหกิจชุมชนบ้านจอมพระ ตลอดจนการสังเกตการณ์และเก็บข้อมูลเชิงพื้นที่ ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาความไม่เข้าใจทุนชุมชนเป็นทั้ง

รากเหง้าและอุปสรรคสำคัญของการพัฒนา เพราะทำให้ชุมชนไม่สามารถเชื่อมโยงทุนของตนเองให้เกิดมูลค่าเพิ่ม หรือสร้างสวัสดิการส่วนรวมที่ยั่งยืน

กระบวนการวิจัยจึงมุ่งพัฒนา การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมของคนในชุมชนเกี่ยวกับทุนทั้ง 5 มิติ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนสิ่งแวดล้อม และทุนเศรษฐกิจ ผ่านเวทีสนทนากลุ่ม การถอดบทเรียน และการวิเคราะห์ทุนร่วมกันในเชิงลึก ซึ่งนำไปสู่การพัฒนา โมเดลการจัดการทุนชุมชนแบบมีส่วนร่วม ที่ชุมชนสามารถนำไปใช้ในการวางแผน การบริหารจัดการทรัพยากร และการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน

ผลลัพธ์สำคัญของงานวิจัยคือ ชุมชนเกิดความตระหนักรู้ใหม่เกี่ยวกับศักยภาพที่ตนมีอยู่ และสามารถเชื่อมโยงทุนทั้ง 5 มิติให้เกิดการใช้ประโยชน์ร่วมกัน นำไปสู่การสร้างระบบการจัดการทุนชุมชนที่มีประสิทธิภาพ ลดความเหลื่อมล้ำภายในชุมชน และวางรากฐานสู่การพัฒนาในระยะยาวตามแนวคิดเศรษฐกิจฐานรากและความยั่งยืน

คำสำคัญ: ทุนชุมชน, เศรษฐกิจฐานราก, การพัฒนาอย่างยั่งยืน, วิสาหกิจชุมชน, ศรีสะเกษ

Abstract

This study, entitled “Community Capital Management for Strengthening Local Fisheries in Ban Chom Phra through Participatory Processes,” investigates how community-based management of local resources can enhance sustainable livelihoods. The research advances the analytical framework of the five dimensions of community capital—human, social, cultural, natural, and economic capital—as a strategic mechanism for developing local occupations and community enterprises in Ban Chom Phra, Bueng Bun Subdistrict, Bueng Bun District, Sisaket Province. The objectives are: (1) to examine the existing conditions of community capital in the local fishery sector of Ban Chom Phra, (2) to explore participatory community-based management strategies for strengthening sustainable local occupations, and (3) to propose pathways for developing self-reliant community enterprises through inclusive participation.

Employing a qualitative research methodology, data were collected from 30 volunteer participants through in-depth interviews, participant observation, and focus group discussions with community leaders and members of local occupational groups.

Findings reveal that a fundamental challenge in the study area lies in the community’s limited understanding of community capital as an integrated system. Although the community possesses diverse cultural, social, economic, and ecological resources, local perceptions tend to emphasize only tangible assets such as income or

marketable products. In contrast, human capital, social networks, cultural heritage, and environmental capital are often overlooked, resulting in underutilization of existing capacities and unequal access to communal benefits.

Through in-depth qualitative inquiry, the study identifies that this conceptual gap constitutes both the root cause and a major barrier to sustainable development, as it prevents the community from leveraging its assets to create value addition or long-term collective welfare. Consequently, the research emphasizes knowledge management processes aimed at building a shared understanding of the five forms of capital. This is achieved through interactive community forums, collaborative analysis, and lesson-learning workshops, leading to the development of a participatory community capital management model. The model provides practical guidance for planning, resource governance, and grassroots economic development aligned with local contexts.

The study concludes that enhanced awareness of community capital enables Ban Chom Phra residents to integrate the five dimensions of capital into a coherent framework for action. This integration strengthens local resource governance, reduces internal inequalities, and lays a foundation for long-term development consistent with principles of grassroots economics and sustainable development.

Keywords: community capital, grassroots economy, sustainable development, community enterprise, Sisaket Province

บทนำ

ในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากได้กลายเป็นวาระสำคัญของประเทศไทย ภายใต้ความพยายามที่จะสร้างความเข้มแข็งจากระดับล่างขึ้นบน ลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม และเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่น แนวคิดเรื่อง “ทุนชุมชน” จึงได้รับความสนใจมากขึ้นในฐานะรากฐานสำคัญของการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรด้านคน ความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือทรัพยากรธรรมชาติ และเศรษฐกิจที่สะสมและสั่งสมผ่านประสบการณ์ของชุมชนเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ชุมชนหลายแห่งจะมีทุนเหล่านี้อยู่มากมาย แต่การขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทุนชุมชน โดยเฉพาะการจัดการอย่างบูรณาการและมีส่วนร่วม ทำให้ศักยภาพดังกล่าวไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างแท้จริง ทุนชุมชนจึงไม่ได้หมายถึงเพียง “สิ่งที่มีอยู่” ในพื้นที่ หากแต่หมายถึง “สิ่งที่สามารถถูกจัดการได้” เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในระดับเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน การจัดการทุนที่มีประสิทธิภาพจึงกลายเป็นปัจจัยชี้ขาดที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งหรืออ่อนแอได้ในระยะยาว

กรอบแนวคิด “ทุนชุมชน 5 มิติ” ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนเศรษฐกิจได้ช่วยทำให้การทำความเข้าใจทุนชุมชนเป็นระบบมากขึ้น การจำแนกเช่นนี้มีได้ เป็นเพียงการจัดประเภททรัพยากรเท่านั้น แต่ยังเปิดโอกาสให้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างทุนแต่ละด้าน ซึ่งมักจะส่งผลต่อกันแบบเชิงซ้อน เช่น ทุนสังคมที่เข้มแข็งอาจช่วยเพิ่มประสิทธิภาพของทุนเศรษฐกิจ หรือทุนวัฒนธรรมอาจกลายเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาอาชีพและวิสาหกิจชุมชน หากได้รับการจัดการอย่างเหมาะสม

อย่างไรก็ตาม การจัดการทุนทั้ง 5 มิติต้องอาศัย “กระบวนการมีส่วนร่วม” เป็นแกนกลาง เพื่อให้สมาชิกในชุมชนเห็นคุณค่า เข้าใจบทบาท และรู้สึกเป็นเจ้าของในการพัฒนา การสนับสนุนจากหน่วยงาน ภายนอก เช่น อปท. หน่วยงานรัฐ หรือสถาบันวิชาการ จะช่วยเสริมพลังให้ชุมชนบริหารทุนของตนเอง ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น งานวิจัยก่อนหน้านี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อชุมชนสามารถบริหารทุนของตนเอง โดยเข้าใจศักยภาพและข้อจำกัดตามบริบท จะนำไปสู่การพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องกับพื้นที่ การสร้าง วิสาหกิจชุมชนที่มั่นคง และการยกระดับคุณภาพชีวิตที่นำไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาว

ด้วยเหตุนี้ บทความวิจัยฉบับนี้จึงมุ่งศึกษารูปแบบ องค์ประกอบ และพลวัตของทุนชุมชนทั้ง 5 มิติ ในบริบทของชุมชนระดับฐานราก วิเคราะห์บทบาทของการจัดการทุนชุมชนต่อการส่งเสริมอาชีพและการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน พร้อมทั้งสำรวจแนวทางหรือโมเดลการใช้ทุนชุมชนเป็นกลไกในการขับเคลื่อน เศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ผ่านการศึกษารายเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตภาคสนาม เพื่อให้เข้าใจมิติทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ที่ดำเนินอยู่จริงในชุมชนตัวอย่าง

คาดว่าผลการวิจัยจะช่วยเปิดมุมมองใหม่ต่อการจัดการทุนชุมชนแบบองค์รวม ทำให้ผู้กำหนด นโยบาย นักพัฒนาชุมชน และผู้นำท้องถิ่นตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการทุนชุมชนอย่างเป็น ระบบ และสามารถประยุกต์ใช้โมเดลการบริหารทุนชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่ ช่วยขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากไปสู่ความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบและองค์ประกอบของทุนชุมชนทั้ง 5 มิติ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนเศรษฐกิจ ในบริบทของชุมชนระดับฐานราก
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทของการจัดการทุนชุมชนทั้ง 5 มิติในการส่งเสริมอาชีพและพัฒนาวิสาหกิจชุมชนอย่างมีส่วนร่วม
3. เพื่อเสนอแนวทางหรือโมเดลการใช้ทุนชุมชนเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืนในระดับพื้นที่

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นการทำความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับลักษณะทุนชุมชนทั้ง 5 มิติ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนเศรษฐกิจ ภายใต้บริบทของชุมชนระดับฐานรากที่มีพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมเฉพาะตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่บ้านจอมพระ ตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นพื้นที่ชนบทที่มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการประกอบอาชีพ การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

บ้านจอมพระเป็นตัวแทนของชุมชนที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการทุนชุมชนเพื่อการพัฒนาอาชีพ โดยมีจุดแข็งหลายด้าน เช่น ความสัมพันธ์ในชุมชนที่แน่นแฟ้น การมีแกนนำท้องถิ่นที่เข้มแข็ง และการมีภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ยังคงได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น การเลือกพื้นที่ศึกษาจึงอาศัยหลักการแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของชุมชนที่มีทุนหลากหลายมิตินำมาใช้ในการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม

ผู้ให้ข้อมูลหลักในงานวิจัยนี้เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญและเกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการทุนชุมชนโดยตรง ประกอบด้วยผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน แกนนำกลุ่มอาชีพและวิสาหกิจชุมชน ตลอดจนประชาชนชาวบ้านและผู้สูงอายุที่มีความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน นอกจากนี้ยังรวมถึงเจ้าหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน จำนวนผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดประมาณ 15 – 20 คน หรือจนกว่าข้อมูลที่ได้จะถึงจุดอิ่มตัว (Data Saturation)

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แนวคำถามกึ่งโครงสร้างสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสังเกตแบบมีโครงสร้างเบื้องต้น ตลอดจนการวิเคราะห์เอกสารในชุมชน เช่น รายงานวิสาหกิจชุมชน แผนพัฒนาท้องถิ่น และข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงเนื้อหาเชิงลึกของการจัดการทุนในแต่ละมิติได้อย่างครอบคลุม

กระบวนการเก็บข้อมูลดำเนินการผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมายในบรรยากาศไม่เป็นทางการ เปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็นและประสบการณ์อย่างอิสระ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สังเกตกิจกรรมชุมชนอย่างใกล้ชิด เช่น การประชุมกลุ่มอาชีพ การดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจ และการประกอบอาชีพในชีวิตประจำวัน รวมถึงการเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมในชุมชน เพื่อให้เข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างทุนต่าง ๆ กับวิถีชีวิตจริง

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยเริ่มจากการถอดความจากการสัมภาษณ์ แยกข้อมูลออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ตามมิติของทุนชุมชน จากนั้นทำการตีความความสัมพันธ์ระหว่างทุนชุมชนกับการส่งเสริมอาชีพ วิสาหกิจชุมชน และความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ แล้วจึงสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปสู่การออกแบบแนวทางหรือโมเดลการจัดการทุนชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่

เพื่อให้ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือ ผู้วิจัยใช้เทคนิคการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่ง ได้แก่ ข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์ การสังเกตภาคสนาม และเอกสารประกอบ รวมทั้งมีการตรวจสอบข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูล (Member Check) เพื่อยืนยันความถูกต้อง และการใช้ผู้วิจัยร่วมหรือผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อวิพากษ์การวิเคราะห์ (Peer Review)

ท้ายที่สุด การดำเนินการวิจัยนี้อยู่ภายใต้กรอบจริยธรรมวิจัยอย่างเคร่งครัด โดยได้รับความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูลล่วงหน้า มีการชี้แจงจุดประสงค์ของการศึกษาอย่างชัดเจน และรับรองว่าจะไม่เปิดเผยข้อมูลที่สามารถระบุตัวตนของผู้ให้ข้อมูลได้ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความปลอดภัยและเคารพสิทธิของผู้ให้ข้อมูลทุกคนอย่างสูงสุด

สรุปผลการวิจัย

1. สภาพ รูปแบบ และองค์ประกอบของทุนชุมชน

จากการศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการทุนชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระเพื่อส่งเสริมอาชีพประมงพื้นบ้านโดยชุมชนมีส่วนร่วม พบประเด็นสำคัญที่สะท้อนภาพโครงสร้างความรู้ของชุมชนอย่างเด่นชัด นั่นคือ ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจว่า “ทุนชุมชน” คืออะไร ทั้งที่ชุมชนเองมีทุนจำนวนมากอยู่แล้วแต่ไม่เคยรับรู้หรือมองเห็นคุณค่าของทุนเหล่านั้น การขาดความเข้าใจดังกล่าวเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนและการจัดการอาชีพประมงพื้นบ้านอย่างยั่งยืน

ในเชิงแนวคิด “ทุนชุมชน” ตามกรอบของ Flora & Flora (2004) ประกอบด้วยทุนทางธรรมชาติ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนวัฒนธรรม ทุนการเงิน และทุนการเมือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่มีอยู่ในทุกชุมชน แต่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทุนเหล่านี้อาจเป็นเรื่องใหม่สำหรับชุมชนประมงพื้นบ้าน เช่น ชาวประมงบ้านจอมพระอาจมองว่าตนมีเพียงเครื่องมือประมงและแรงงาน ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของทุนเท่านั้น แต่ยังมองไม่เห็นคุณค่าของทุนด้านความรู้ดั้งเดิม ความสัมพันธ์ภายในชุมชน หรือระบบนิเวศที่ตนพึ่งพาอยู่ เนื่องจากไม่เคยถูกนิยามหรืออธิบายให้เข้าใจอย่างเป็นระบบ จากคำบอกเล่าของชาวบ้านสะท้อนให้เห็นช่องว่างทางความรู้ดังกล่าว เช่น ประมวล เกิดจอมพระ (นามสมมุติ; สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2567) เป็นชาวประมงรายหนึ่งกล่าวว่า

“ผมก็รู้แต่หาปลา ทำกับดัก ทำเอาแบบที่เคยทำมาตั้งแต่ปู่พ่อ ไม่เคยรู้หรอกครับว่ามันเรียกว่าทุนอะไร เราก็กทำตามที่เคยรู้”

ในขณะที่อุดร เกียรติจอมพระ (นามสมมุติ; สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2567) เป็นอีกคนหนึ่งที่ยพยายามชี้ให้เห็นถึงความไม่เข้าใจของทุนชุมชน กล่าวว่า

“ถ้าบอกว่าทุนชุมชน ผมนึกถึงเงิน แต่ถ้าพูดเรื่องภูมิปัญญาหรือลำห้วย ผมไม่เคยคิดเลยว่ามันคือ ทุน ที่เรามีอยู่แล้ว”

ข้อความเหล่านี้สะท้อนว่า การเข้าใจ “ทุนชุมชน” มักติดอยู่กับกรอบความหมายที่จำกัด เช่น มองว่าทุนคือเงินหรือสิ่งของ จึงไม่สามารถเชื่อมโยงความเป็นจริงของชุมชนกับแนวคิดทุนได้อย่างถูกต้อง ส่งผลให้ชุมชนไม่เห็นศักยภาพของตนเอง และขาดทิศทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ในเชิงวิเคราะห์

สาเหตุของความไม่เข้าใจดังกล่าวอาจมาจาก 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ ประการแรกการขาดกระบวนการให้ความรู้เชิงทฤษฎีที่เข้าถึงง่าย ชาวบ้านไม่คุ้นกับคำศัพท์ทางวิชาการ เช่น “ทุนสังคม” หรือ “ทุนวัฒนธรรม” ทำให้ไม่สามารถเชื่อมโยงกับประสบการณ์ตรงและที่สำคัญเป็นสิ่งสำคัญผู้สูงอายุระดับการศึกษาต่ำ ประการที่สองบทบาทของหน่วยงานรัฐและสถาบันการศึกษายังไม่ลึกซึ้งพอการทำงานกับชุมชนในอดีตมักเน้นการให้วัตถุ หรือแหล่งเงินทุน มากกว่าการเสริมสร้างมุมมองเรื่องทุนที่มีอยู่แล้ว และประการที่สามความเคยชินทางวัฒนธรรมในการทำตามประสบการณ์ ทำให้ชุมชนไม่คุ้นกับการวิเคราะห์ทรัพยากรของตนเองอย่างเป็นระบบ

อย่างไรก็ตาม การที่ชุมชน “ไม่รู้ว่ามีทุนอะไร” ไม่ได้หมายความว่าชุมชนขาดทุน แต่เป็นเพียงการไม่รู้จัก และไม่เรียก สิ่งเหล่านั้นว่า “ทุน” เท่านั้น การสร้างความรู้ความเข้าใจจึงต้องเริ่มจากการอธิบายแนวคิดด้วยภาษาที่ชาวบ้านเข้าถึงได้ เช่น การยกตัวอย่างจากชีวิตประจำวัน กระบวนการชี้ให้เห็นคุณค่าทุนที่มีอยู่แล้ว จะช่วยให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรและอาชีพของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ดังนั้น การบริหารจัดการทุนชุมชนบ้านจอมพระควรมุ่งเน้นการสร้าง “สายตาใหม่” ให้ชุมชนมองเห็นศักยภาพที่มีอยู่ และเชื่อมโยงทุนเหล่านั้นเข้ากับแผนพัฒนาอาชีพประมงพื้นบ้านอย่างยั่งยืน นับเป็นก้าวสำคัญสู่การพัฒนาที่เกิดจากชุมชนและเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง

2. บทบาทของการจัดการทุนชุมชน 5 มิติในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนประมงพื้นบ้าน

การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำห้วยทับทันเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัย “ทุนชุมชน” ที่มีอยู่ในพื้นที่อย่างรอบด้าน การจัดการทุนชุมชน 5 มิติ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนวัฒนธรรม มีบทบาทสำคัญในการสร้างความยั่งยืนให้แก่การทำประมงพื้นบ้าน รวมถึงเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของวิสาหกิจชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่ชุมชนต้องเผชิญกับข้อจำกัดด้านทรัพยากรน้ำ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม และความท้าทายใหม่ของตลาดสมัยใหม่

ประการแรก ทุนมนุษย์ คือทักษะ ความรู้ และประสบการณ์ของชาวประมงในพื้นที่ ซึ่งสะสมยาวนานผ่านการสังเกตสภาวะน้ำ วงจรชีวิตปลา และภูมิปัญญาเครื่องมือประมงพื้นบ้าน การจัดการทุนมนุษย์อย่างเป็นระบบ เช่น การอบรมเรื่องสุขอนามัยการแปรรูป การตลาดออนไลน์ และการทำบัญชีชุมชน ช่วยให้วิสาหกิจสามารถยกระดับมาตรฐานสินค้าและบริหารจัดการได้อย่างมืออาชีพ ใบ ใจสบาย (นามสมมุติ; สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2567) สะท้อนเสียงของชาวบ้านว่า

“เมื่อก่อนเราจับปลาแล้วขายสดอย่างเดียว เดียวนี้พอได้เรียนรู้การทำปลาร้าและวิธีแพ็กสุญญากาศ รายได้มันมั่นคงขึ้นเยอะ”

ประการที่สอง ทุนสังคม หมายถึงความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และเครือข่ายในชุมชน การรวมกลุ่มของชาวประมงทำให้เกิดพลังต่อรองและการแบ่งปันข้อมูล เช่น แหล่งหาปลาที่ปลอดภัย ฤดูวางไข่ หรือการเตือนภัยแล้ง การมีส่วนร่วมอย่างจริงจังช่วยสร้างวัฒนธรรมการบริหารงานแบบโปร่งใส และลดความขัดแย้งที่อาจเกิดจากการใช้ทรัพยากรร่วมกัน โดม กองพล (นามสมมุติ; สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2567) อธิบายว่าผู้นำชุมชนคนหนึ่งกล่าวว่า

“ถ้าเราทำงานคนเดียวมันสู้กลุ่มไม่ได้ การรวมกลุ่มทำให้พวกเรามีเสียงและมีโอกาสต่อรองกับหน่วยงานรัฐมากขึ้น”

ประการที่สาม ทุนกายภาพ เช่น อุปกรณ์จับปลา โรงเรือนแปรรูป หรือท่าเทียบเรือ มีบทบาทต่อการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อปรับปรุงโรงเรือนให้ได้มาตรฐาน อยู่. หรือการสร้างคลังเก็บผลิตภัณฑ์ ก็ทำให้วิสาหกิจชุมชนมีศักยภาพทางธุรกิจสูงขึ้น

ประการที่สี่ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นหัวใจของวิถีประมงพื้นบ้าน การจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วม เช่น การกำหนดเขตอนุรักษ์ปลา การกำหนดฤดูปิด-เปิดการจับสัตว์น้ำ และการฟื้นฟูพรรณไม้น้ำ ช่วยให้แหล่งน้ำมีความสมบูรณ์และเกิดความมั่นคงด้านอาหาร สายไหม โตจอมพระ (นามสมมุติ; สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2567) สมาชิกกลุ่มประมงกล่าวว่า

“เราดูแล้วยให้ดี ลูกหลานเราก็ยังมีปลากิน ไม่ใช่จับกันหมดวันนี้แล้วปีหน้าไม่เหลืออะไรเลย”

ประการสุดท้าย ทุนวัฒนธรรม ประกอบด้วยภูมิปัญญาประมงดั้งเดิม การผลิตอาหารพื้นถิ่น เช่น ปลาแดดเดียว ปลาร้าบอง และการจัดงานประเพณีเกี่ยวกับน้ำ สิ่งเหล่านี้เป็นอัตลักษณ์ที่สามารถต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์และเรื่องเล่าทางการตลาด ช่วยเพิ่มมูลค่าและสร้างความแตกต่างให้กับสินค้าชุมชน

โดยสรุป การจัดการทุนชุมชนทั้ง 5 มิติอย่างบูรณาการและมีส่วนร่วม ทำให้วิสาหกิจประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำห้วยทับทันสามารถสร้างความเข้มแข็งจากฐานราก ลดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ และพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาวได้อย่างแท้จริง

3. โมเดลการใช้ทุนชุมชนเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืนในวิสาหกิจชุมชน

การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากในพื้นที่ชนบทไทยยุคปัจจุบันจำเป็นต้องมองเห็นพลังของทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่เดิม โดยเฉพาะในอาชีพประมงพื้นบ้านซึ่งผูกพันกับระบบนิเวศ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตแบบท้องถิ่น กลุ่มน้ำห้วยทับทันเป็นตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่า ทุนชุมชนจำนวนมากมิได้แฝงตัวอยู่เฉย ๆ แต่พร้อมจะถูกนำออกมาใช้เป็นพลังขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจ หากได้รับการจัดการอย่างถูกต้อง พัฒนากลไกการมีส่วนร่วม และถูกผสมเข้ากับความรู้ใหม่ในโลกสมัยใหม่ โมเดลการใช้ทุนชุมชนทั้ง 5 มิติ (ทุนมนุษย์ สังคม กายภาพ ทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรม) จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการผลักดันให้วิสาหกิจประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำห้วยทับทันสามารถเติบโตได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

ต้นทุนแรกที่ปรากฏเด่นชัดในชุมชนประมงคือ “ทุนมนุษย์” ความรู้และประสบการณ์ในการทำประมงพื้นบ้านสั่งสมผ่านรุ่นสู่รุ่น แต่ในยุคปัจจุบัน ความรู้เดิมนั้นต้องเชื่อมกับความรู้ใหม่ เช่น การตลาดออนไลน์ เทคนิคสุขอนามัย หรือมาตรฐานผลิตภัณฑ์ ความสามารถในการปรับตัวของชาวประมงจึงกลายเป็นแรงผลักดันสำคัญในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน หนึ่งในสมาชิกกลุ่มกล่าวอย่างภาคภูมิใจว่า “เมื่อก่อนเรารู้จับปลา แต่ไม่รู้ขาย เดียวนี้ลูกหลานในหมู่บ้านช่วยถ่ายรูปสินค้าใส่เพจให้ ทำให้ปลาร้าและปลาแดดเดียวของพวกเราส่งไปขายได้ไกลขึ้น รายได้มันเปลี่ยนไปเลยครับ” ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นว่าการจัดการทุนมนุษย์ไม่ใช่แค่การอบรม แต่คือการสร้างพลเมืองรุ่นใหม่ที่ผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิมเข้ากับความรู้สมัยใหม่อย่างกลมกลืน

นอกจากนี้ ทุนสังคมในพื้นที่ถือเป็นอีกหนึ่งรากฐานความสำเร็จที่มองข้ามไม่ได้ ความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และการรวมกลุ่มของชาวประมงทำให้มีพลังต่อรองมากขึ้น และสามารถกำหนดกติกาที่ ชุมชนยอมรับร่วมกัน เช่น การควบคุมฤดูวางไข่ การดูแลเขตอนุรักษ์ และการแบ่งปันพื้นที่ทำประมง ซึ่งกลายเป็นวัฒนธรรมการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนโดยชุมชนเอง ผู้นำชุมชนคนหนึ่งกล่าวว่า “ถ้าทุกคน ช่วยกันดูแลช่วย ใครจะกล้าลงอวนในฤดูวางไข่ เพราะเราตกลงกันเอง ไม่ใช่คำสั่งจากข้างบน” คำกล่าวนี้ สะท้อนบทบาทของทุนสังคมอย่างชัดเจนว่าเป็นพลังการจัดการที่เกิดขึ้นจากภายในชุมชน มิใช่จาก กฎระเบียบที่บังคับใช้โดยรัฐเพียงอย่างเดียว

ด้านทุนกายภาพ ชุมชนลุ่มน้ำห้วยทับทันได้พัฒนาสิ่งปลูกสร้างและเครื่องมือที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพ และมาตรฐานผลิตภัณฑ์ เช่น โรงเรือนผลิตปลาร้าให้ได้มาตรฐาน ห้องเย็นที่ช่วยรักษาคุณภาพวัตถุดิบ เครื่องอบลมร้อนเพื่อยกระดับสินค้าแบบดั้งเดิมให้ปลอดภัยยิ่งขึ้น การลงทุนในทุนกายภาพเหล่านี้ไม่ได้ แยกออกจากทุนมนุษย์และทุนสังคม หากแต่เป็นผลของกระบวนการคิดร่วมและการตัดสินใจร่วมกัน ภายในชุมชน สมาชิกกลุ่มแปรรูปท่านหนึ่งเล่าว่า “เมื่อก่อนเราทำปลาแดดเดียววางตามลานหน้าบ้าน แต่เดี๋ยวนี้มีโรงเรือนสะอาด ๆ ทำให้ขายได้ราคาและมีตลาดประจำ” สิ่งนี้ชี้ว่า ทุนกายภาพช่วยสร้างความ น่าเชื่อถือ และเป็นรากฐานให้วิสาหกิจสามารถเข้าสู่ตลาดที่กว้างขึ้น

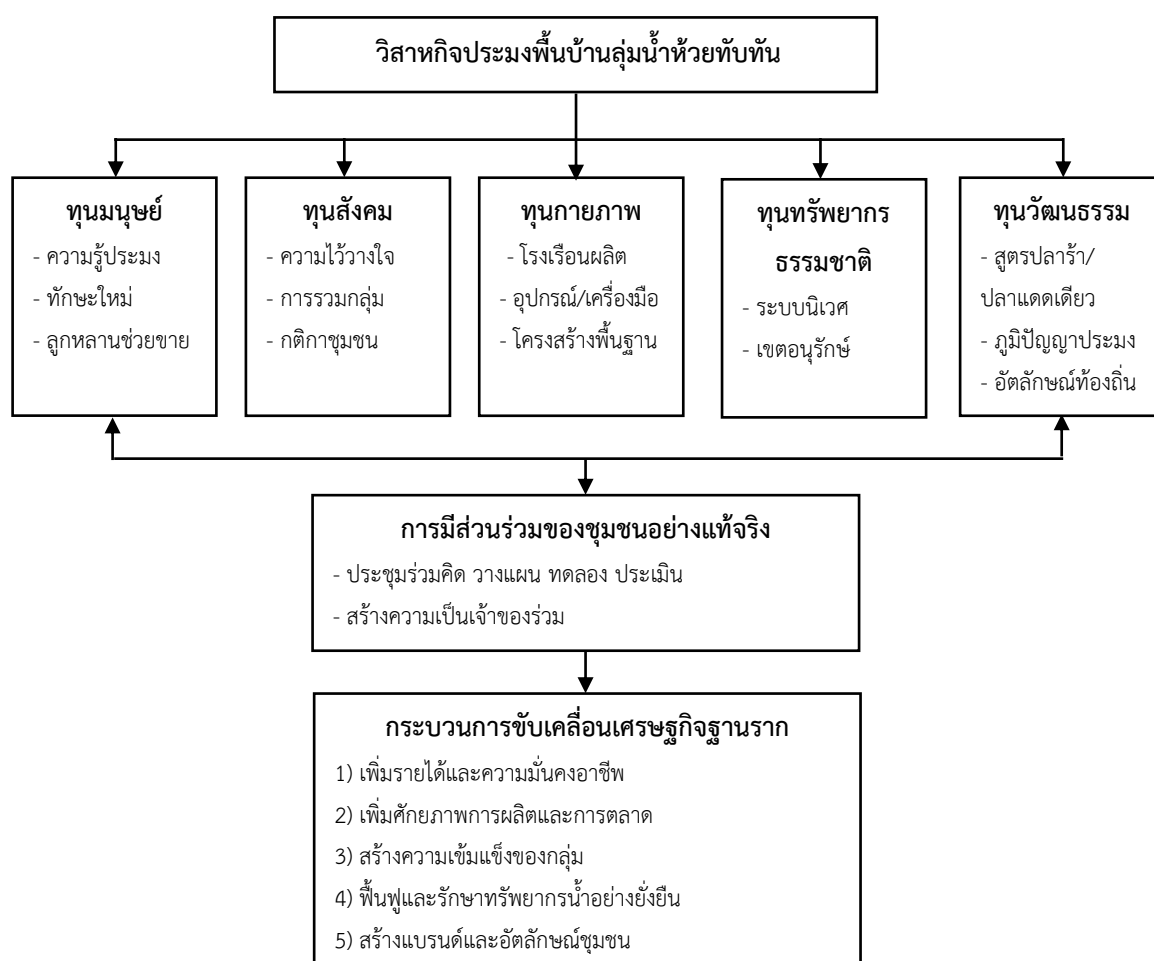
ในขณะที่ทุนทรัพยากรธรรมชาติเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดในการดำรงอยู่ของอาชีพประมง การดูแล ลุ่มน้ำห้วยทับทันในระยะยาวย่อมเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การทำเขตอนุรักษ์ ปลา การฟื้นฟูพืชน้ำ และการห้ามจับปลาในฤดูวางไข่เป็นมาตรการที่ชุมชนร่วมกันริเริ่มเพราะ เห็นผลกระทบของการใช้ทรัพยากรเกินขนาดในอดีต อาสาสมัครผู้คอยดูแลเขตอนุรักษ์กล่าวว่า “พอเราคุมพื้นที่วางไข่ได้ ๆ สองปีหลังมานี้ปลาเริ่มกลับมาเยอะขึ้น ทุกบ้านจับได้ทั่วถึง ไม่ใช่แค่บางคน” นี่เป็นตัวอย่างของการจัดการทุนธรรมชาติแบบยั่งยืนที่ชุมชนเป็นเจ้าของจริง

ท้ายที่สุด ทุนวัฒนธรรมของลุ่มน้ำห้วยทับทัน เช่น สูตรปลาร้าโบราณ ภูมิปัญญาการทำอวน แบบท้องถิ่น และเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ล้วนสามารถนำมาต่อยอดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจที่จับต้องได้ อัตลักษณ์ท้องถิ่นเป็นจุดแข็งที่ตลาดปัจจุบันให้ความสนใจมากขึ้น โดยเฉพาะตลาดสินค้าวัฒนธรรมและ อาหารพื้นถิ่น ชาวบ้านสูงอายุคนหนึ่งกล่าวว่า “ปลาร้าของสูตรแม่เฒ่าไม่ใส่วัตถุกันเสีย คนซื้อบอกว่าหอม และรสชาติไม่เหมือนที่อื่น” อัตลักษณ์นี้คือพลังทางเศรษฐกิจที่ทำให้ผลิตภัณฑ์ของชุมชนโดดเด่นเหนือคู่แข่ง

การจัดการทุนชุมชนทั้ง 5 มิติจึงไม่ใช่กระบวนการแยกส่วน หากแต่เป็นการสานต่อพลังที่มีอยู่เดิม ให้กลายเป็นโมเดลแบบบูรณาการ โดยมีกลไกสำคัญคือการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย การจัดการความรู้ และการสร้างความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ การเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การทดลองผลิต ไปจนถึงการประเมินผล ทำให้ชุมชนเกิดความเป็นเจ้าของและพึ่งพาตนเอง ได้อย่างแท้จริง ในขณะเดียวกัน การนำมหาวิทยาลัย หน่วยงานรัฐ และภาคเอกชนเข้ามาเป็นพันธมิตร ช่วยเติมเต็มช่องว่างด้านเทคโนโลยี มาตรฐาน และตลาด ทำให้วิสาหกิจชุมชนมีโอกาสขยายผลได้มากยิ่งขึ้น

ผลลัพธ์ของโมเดลนี้จึงมีทั้งมิติทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ความมั่นคงทางอาชีพ รายได้เพิ่มขึ้น ความเข้มแข็งของกลุ่ม ความโปร่งใสในการบริหารจัดการ และความยั่งยืนของทรัพยากรน้ำ ผลเหล่านี้ไม่ได้เกิดจาก “โครงการ” ระยะสั้น แต่เป็นผลจาก “กระบวนการจัดการทุนชุมชน” ที่ส่งเสริมต่อเนื่องจนชาวบ้านสามารถยืนหยัดได้ด้วยตนเอง

กล่าวโดยสรุป โมเดลการใช้ทุนชุมชนเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากของกลุ่มน้ำห้วยทับทันคือ บทเรียนสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนมิได้อยู่ที่การเพิ่มปัจจัยจากภายนอก หากแต่เริ่มต้นจากการปลูกศักยภาพของชุมชนให้ตระหนักในคุณค่าของทุนที่ตนมีอยู่ เมื่อชุมชนลุกขึ้นจัดการทุนเหล่านั้น ด้วยความรู้ ความไว้วางใจ และความร่วมมือ ก็จะสามารถสร้างเศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็งและสอดคล้องกับคุณค่าของตนเองได้อย่างแท้จริง

รูปที่ 1 แสดงแผนภาพโมเดลการใช้ทุนชุมชนเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน
สำหรับวิสาหกิจชุมชนประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ที่มา: ปรับปรุงจากกรอบแนวคิดของ Flora & Flora (2013) และ Flora, Cornelia & Bregendahl, Corry (2012) โดยนายศิริวุฒิ วรรณทอง

โมเดลการใช้ทุนชุมชนในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากของวิสาหกิจประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำห้วยทับทัน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ ทุนชุมชนทั้ง 5 มิติ ซึ่งประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนวัฒนธรรม ทั้งห้าประเภทนี้ไม่ได้ทำงานแยกกัน แต่เป็นรากฐานสำคัญที่ซ้อนทับ และเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ ทุนมนุษย์สะท้อนถึงความรู้ ความชำนาญ และทักษะของคนในชุมชน โดยเฉพาะทักษะการประมงและการบริหารจัดการผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน ทุนสังคมแสดงออกผ่านความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และเครือข่ายการทำงานร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ทุนกายภาพรวมถึงสิ่งปลูกสร้าง เครื่องมือ และโครงสร้างพื้นฐานที่สนับสนุนการผลิตและการจัดจำหน่ายสินค้า ส่วนทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นเงื่อนไขพื้นฐานในการดำรงชีพของชุมชน ทั้งในด้านระบบนิเวศ แหล่งน้ำ และความหลากหลายของสัตว์น้ำ ท้ายที่สุด ทุนวัฒนธรรมสะท้อนอัตลักษณ์และภูมิปัญญาที่สามารถต่อยอดเป็นคุณค่าทางเศรษฐกิจได้

อย่างไรก็ตาม การมีทุนชุมชนครบทั้ง 5 มิติ ไม่ได้หมายความว่า จะเกิดผลลัพธ์ทันที โมเดลนี้ชี้ให้เห็นว่า ความสำเร็จขึ้นอยู่กับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน การตัดสินใจ วางแผน และลงมือปฏิบัติร่วมกันช่วยสร้างความเป็นเจ้าของและความรับผิดชอบต่อทรัพยากรและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทุนชุมชนทุกประเภทจึงเกิดผลจริงและต่อเนื่องก็ต่อเมื่อสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ตั้งแต่การแบ่งปันความรู้ การจัดการทรัพยากร ไปจนถึงการพัฒนาผลิตภัณฑ์และการตลาด

เมื่อทุนชุมชนทั้ง 5 มิติถูกจัดการอย่างบูรณาการและผสมผสานกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน จะส่งผลต่อ เศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็ง ยั่งยืน และสามารถพึ่งพาตนเองได้ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมิใช่เพียงรายได้หรือผลิตภัณฑ์ที่มากขึ้นเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความเข้มแข็งของกลุ่ม ความมั่นคงทางอาชีพ การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และการสร้างมูลค่าเพิ่มทางวัฒนธรรม โมเดลนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากในลุ่มน้ำห้วยทับทันมิใช่เพียงกระบวนการเพิ่มปัจจัยภายนอก แต่เริ่มต้นจากการมองเห็น และจัดการ ศักยภาพและทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่เดิม ให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างยั่งยืน

4. การปรับใช้ทุนชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจลึกซึ้งเกี่ยวกับบริบททาง สังคม วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนมีอยู่เดิม ชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระ ซึ่งดำรงวิถีชีวิตและอาชีพประมงพื้นบ้านมายาวนาน สามารถใช้ โมเดลการจัดการทุนชุมชนทั้ง 5 มิติ เป็นเครื่องมือ ในการสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาชุมชนตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ทุนมนุษย์ ถือเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนา ชุมชนสามารถเริ่มจากการสร้างความรู้และทักษะ ทั้งด้านประมงพื้นบ้านและเทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น การใช้เครื่องมือจับปลาที่ไม่ทำลายระบบนิเวศ การปรับปรุงคุณภาพสินค้าเพื่อให้ได้มาตรฐานความปลอดภัยทางอาหาร หรือการเรียนรู้เรื่องการตลาดและการบริหารกลุ่ม ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นคือการพัฒนาศักยภาพคนในชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้และมีความรู้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจ ผู้นำชุมชนสมมุติกล่าวว่า “เมื่อเรารู้จักปรับปรุงวิถีจับปลาและเรียนรู้การแปรรูป เราก็สามารถขายสินค้าได้คุณภาพดีและสร้างรายได้ให้ครอบครัวอย่างพอเพียง” คำกล่าวนี้นสะท้อนถึง การบูรณาการความรู้ดั้งเดิมกับความรู้ใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นความรู้คู่คุณธรรม และการดำรงชีวิตอย่างมีเหตุผล

ทุนสังคม มีบทบาทสำคัญในการสร้างความร่วมมือและความเข้มแข็งของกลุ่ม ชุมชนบ้านจอมพระ สามารถจัดตั้งกลุ่มประมงเพื่อกำหนดกติกาการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน เช่น การแบ่งโควตาการจับปลา การกำหนดฤดูกาลห้ามจับ และการร่วมกันฟื้นฟูแหล่งน้ำ กติกาที่ชุมชนร่วมกำหนดเองช่วยสร้างความรู้สึกรับผิดชอบและลดความขัดแย้งระหว่างสมาชิก ผู้นำกลุ่มประมงสมมุติกล่าวว่า “ทุกคนช่วยกันดูแลแหล่งน้ำ ใครจะกล้าละเมิดกติกา เพราะเราตกลงกันเองและเห็นประโยชน์ร่วมกัน” การบริหารทุนสังคมเช่นนี้สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นการพึ่งพาตนเองด้วยความร่วมมือและความสมดุลระหว่างปัจเจกและสังคม

ทุนกายภาพ ชุมชนสามารถพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็นต่อการประกอบอาชีพและเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ เช่น โรงเรือนอบปลา ห้องเย็นเก็บรักษาวัตถุดิบ หรือทำเทียบเรือชุมชน การลงทุนในทุนกายภาพต้องคำนึงถึงความเหมาะสมและความพอเพียงเพื่อไม่ให้เกิดการใช้เงินเกินความจำเป็นและส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สมาชิกชุมชนสมมุติกล่าวว่า “เราสร้างโรงเรือนตามความต้องการจริง ๆ ของชาวบ้าน ไม่ใหญ่เกินไป และทุกคนมีส่วนร่วมในการดูแล” การบริหารทรัพยากรกายภาพเช่นนี้สอดคล้องกับหลักพอเพียง โดยเน้นความพอดีและการใช้อย่างประหยัด

ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นหัวใจของอาชีพประมง ชุมชนบ้านจอมพระสามารถนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มาใช้ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน ผ่านการจัดตั้งเขตอนุรักษ์ปลา การปล่อยพันธุ์ปลาในฤดูกาลที่เหมาะสม การฟื้นฟูพืชน้ำและระบบนิเวศในลุ่มน้ำ รวมถึงการติดตามและประเมินผลอย่างต่อเนื่อง สมาชิกชุมชนสมมุติกล่าวว่า “เรารักษแหล่งน้ำเหมือนรักษากัน ถ้าไม่ดูแล วันหนึ่งเราก็ไม่มีปลาให้จับ” การจัดการทุนธรรมชาติเช่นนี้สะท้อนหลักพอเพียงด้านความสมดุลและความรอบคอบในการใช้ทรัพยากร

ทุนวัฒนธรรมของชุมชน เช่น สูตรปลาร้าดั้งเดิม การทำอวนแบบพื้นบ้าน หรือเรื่องเล่าพื้นถิ่น สามารถต่อยอดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจและสร้างอัตลักษณ์ชุมชน ชุมชนสามารถใช้ทุนวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้โดดเด่นในตลาดและส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งไม่เพียงช่วยเพิ่มรายได้ แต่ยังสร้างความภาคภูมิใจและสืบสานวิถีชีวิตดั้งเดิม สมาชิกสูงอายุสมมุติกล่าวว่า “สูตรปลาร้าที่แม่เฒ่าสอนเราไม่ได้ใช้วัตถุดิบเสีย คนซื้อชอบเพราะรสดั้งเดิมและปลอดภัย” การบูรณาการทุนวัฒนธรรมเข้ากับเศรษฐกิจพอเพียงช่วยให้ชุมชนสามารถรักษารากฐานวัฒนธรรมพร้อมสร้างรายได้ที่เพียงพอและยั่งยืน

เมื่อชุมชนบ้านจอมพระนำทุนทั้ง 5 มิติมาบริหารจัดการอย่างบูรณาการ ผ่านกลไกการมีส่วนร่วม การแลกเปลี่ยนความรู้ และการสร้างความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ เช่น อบต. มหาวิทยาลัย หน่วยงานรัฐ และภาคเอกชน จะเกิดผลลัพธ์เชิงเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ ความมั่นคงทางอาชีพ รายได้ที่พอเพียง ความเข้มแข็งของกลุ่ม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนที่แตกต่าง โมเดลนี้จึงสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงทุกประการ คือ การพึ่งตนเอง การพัฒนาความรู้คู่คุณธรรม และการรักษาสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุป การนำโมเดลการใช้ทุนชุมชนทั้ง 5 มิติมาปรับใช้ในชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านจอมพระ จะช่วยสร้างวิสาหกิจชุมชนที่เข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ และสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างแท้จริง ทั้งยังช่วยสร้างฐานรากความยั่งยืนสำหรับคนรุ่นต่อไป ทั้งในด้านอาชีพ รายได้ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งทั้งหมดเกิดขึ้นจากความรู้ ความร่วมมือ และความภูมิใจในทรัพยากรและวัฒนธรรมของชุมชนเอง

อภิปรายผล

การพัฒนาชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระเพื่อต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมและสร้างความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องอาศัยกรอบแนวคิด Community Capitals Framework (CCF) ซึ่งแบ่งทุนชุมชนออกเป็น 5 มิติ ได้แก่ ทุนมนุษย์ (Human Capital) ทุนสังคม (Social Capital) ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) ทุนเศรษฐกิจ (Financial Capital) และทุนกายภาพ (Physical/Infrastructure Capital) (Flora & Flora, 2013) การใช้โมเดลนี้สามารถช่วยให้การพัฒนาชุมชนมีมิติรอบด้านและตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างสมดุล

อย่างไรก็ตาม การนำทุนชุมชนทั้ง 5 มิติมาใช้ในบริบทของบ้านจอมพระยังต้องเผชิญกับ ข้อจำกัดด้านความรู้และความเข้าใจของชุมชน คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังไม่ตระหนักถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนเชิงทุนหรือความสัมพันธ์ระหว่างทุนแต่ละมิติกับการสร้างความยั่งยืนของการดำรงชีพประมง การพัฒนาที่เร่งรัดหรือใช้แนวทางทางทฤษฎีโดยตรงอาจไม่เกิดผล เนื่องจากชุมชนไม่สามารถเห็นความเชื่อมโยงหรือคุณค่าเชิงปฏิบัติของการเปลี่ยนแปลงได้ (Scoones, 1998)

เพื่อให้การพัฒนาเกิดผลอย่างแท้จริง จึงควรเริ่มจาก การสร้างความเข้าใจและความตระหนัก (Awareness & Capacity Building) โดยใช้กิจกรรมที่เชื่อมโยงกับบริบทชีวิตประจำวัน เช่น การเวิร์กช็อปการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง และการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนเข้าใจว่าการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทุนมนุษย์ และทุนสังคมอย่างมีระบบ สามารถสร้างรายได้และคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนได้ (Chambers & Conway, 1992)

ต่อมา การสำรวจและวิเคราะห์ ทุนชุมชนทั้ง 5 มิติ เป็นขั้นตอนสำคัญ เพื่อระบุศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ตัวอย่างเช่น ทุนมนุษย์สามารถพัฒนาได้จากการฝึกอบรมทักษะการประมงอย่างยั่งยืนและการบันทึกภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนสังคมสามารถเสริมด้วยการสร้างกลุ่มความร่วมมือหรือสมาคมชาวประมง ทุนธรรมชาติต้องได้รับการฟื้นฟูและจัดการอย่างมีระบบ ทุนเศรษฐกิจต้องสร้างช่องทางรายได้และการออมอย่างมั่นคง ส่วนทุนกายภาพต้องพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและอุปกรณ์ประมงที่เหมาะสม (Flora & Flora, 2013; Scoones, 1998)

แนวทางที่เหมาะสมคือการ พัฒนาผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบลงมือทำ (Learning by Doing) โดยจัดกิจกรรมนำร่องที่ชุมชนมีส่วนร่วมเต็มที่ เช่น การทดลองจัดพื้นที่อนุรักษ์ปลา การพัฒนาผลิตภัณฑ์ประมงเชิงวัฒนธรรม และการประเมินผลร่วมกับชุมชน การเรียนรู้แบบปฏิบัติช่วยให้เกิดความเข้าใจเชิงประสบการณ์และค่อย ๆ สร้างความตระหนักในชุมชน โดยไม่สร้างแรงกดดันหรือความสับสนจากแนวคิดเชิงทฤษฎีที่ซับซ้อน (Chambers, 1997)

สุดท้าย การสร้าง เครือข่ายสนับสนุนภายนอก ทั้งจากหน่วยงานท้องถิ่น มหาวิทยาลัย และองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นสิ่งสำคัญเพื่อให้ชุมชนเข้าถึงความรู้ ทรัพยากร และเทคนิคในการจัดการทุนชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและตัดสินใจยังช่วยให้ผลลัพธ์ที่ได้สอดคล้องกับความต้องการและอัตลักษณ์ของชุมชน และลดความเสี่ยงของการถูกปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมหรือทรัพยากรไปในทิศทางที่ไม่ยั่งยืน (Flora & Flora, 2013; Scoones, 1998)

สรุปได้ว่า การใช้โมเดลทุนชุมชนทั้ง 5 มิติในการพัฒนาชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระ ควรดำเนินการแบบ ค่อยเป็นค่อยไป มีส่วนร่วม และเชื่อมโยงกับความต้องการพื้นฐานของชุมชน การออกแบบกิจกรรมพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมและการสนับสนุนจากเครือข่ายภายนอกจะช่วยให้ชุมชนสามารถสร้างความยั่งยืนตามแนวคิด Sustainable Livelihoods ได้อย่างแท้จริง โดยยังคงรักษาอัตลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้

อย่างไรก็ตามการพัฒนาชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระโดยอาศัย ทุนชุมชนทั้ง 5 มิติ (Community Capitals Framework – CCF) เพื่อสร้างความยั่งยืนตามแนวคิด Sustainable Livelihoods สามารถวิเคราะห์ได้ว่ามีความสอดคล้องอย่างใกล้ชิดกับแนวคิดของ Flora & Flora (2013) ซึ่งเน้นให้ความสำคัญกับการระบุและใช้ประโยชน์จากทุนชุมชนในหลายมิติเพื่อพัฒนาชุมชนอย่างองค์รวมและยั่งยืน Flora & Flora (2013) และ Serrat, O. (2017) เสนอว่าชุมชนประกอบด้วย ทุน 7 มิติหลัก ได้แก่ ทุนมนุษย์ (Human Capital) ทุนสังคม (Social Capital) ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) ทุนกายภาพ/โครงสร้าง (Physical Capital) ทุนการเงิน (Financial Capital) ทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) และทุนการเมือง/อำนาจ (Political Capital) ทั้งนี้ แต่ละมิติมีความสัมพันธ์และส่งเสริมซึ่งกันและกัน การพัฒนาชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพจึงต้องพิจารณาทุนแต่ละด้านร่วมกันและไม่แยกจากบริบทของชุมชน

กรณีของชุมชนประมงบ้านจอมพระ การใช้ทุนทั้ง 5 มิติตามที่กล่าวมา ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนเศรษฐกิจ และทุนกายภาพ มีความสอดคล้องกับแนวคิดของ Flora & Flora อย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น ทุนมนุษย์ (Human Capital) การฝึกทักษะการประมงอย่างยั่งยืนและการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสะท้อนถึงความสำคัญของความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ของคนในชุมชน ซึ่ง Flora & Flora ระบุว่าทุนมนุษย์เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถใช้ทุนอื่น ๆ ได้อย่างเต็มศักยภาพ ทุนสังคม (Social Capital) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชาวประมง การจัดตั้งสมาคมหรือกลุ่มความร่วมมือ เป็นตัวอย่างของการเสริมความสัมพันธ์และความร่วมมือภายในชุมชน ซึ่ง Flora & Flora เน้นว่าทุนสังคมเป็นปัจจัยสำคัญในการรวมพลังชุมชนและสร้างความสามารถในการแก้ปัญหาร่วมกัน ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) การจัดการทรัพยากรน้ำและทรัพยากรประมงอย่างยั่งยืนสะท้อนความเข้าใจเรื่องความสำคัญของทุนธรรมชาติ ซึ่ง Flora & Flora ชี้ว่าชุมชนที่เข้าใจและรักษาทุนธรรมชาติมีโอกาสสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคม และทุนเศรษฐกิจและทุนกายภาพ (Financial & Physical Capital) การจัดการรายได้ การออม และการพัฒนาอุปกรณ์ประมงพื้นฐาน เป็นตัวอย่างของการใช้ทุนเศรษฐกิจและกายภาพสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้เกิดผลทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Flora & Flora ที่เน้นการบูรณาการทุนต่าง ๆ เพื่อสร้างระบบนิเวศของชุมชนที่เข้มแข็ง

นอกจากนี้ กระบวนการ สร้างความเข้าใจและการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการพัฒนาทุนทั้ง 5 มิติ ยังสะท้อนแนวคิดของ Flora & Flora ที่เน้นว่าชุมชนต้องมีบทบาทเป็นศูนย์กลางในการกำหนดและ ใช้ทุนของตนเอง การตัดสินใจโดยชุมชนและการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง (Learning by Doing) เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้ทุนทุกมิติทำงานร่วมกันและเกิดผลลัพธ์ที่ยั่งยืน

สรุปได้ว่า แนวคิดการนำทุนชุมชนทั้ง 5 มิติมาพัฒนาชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระนั้น สอดคล้องกับหลักการของ Flora & Flora อย่างเป็นระบบ ทั้งในแง่ของการใช้ทุนหลากหลายมิติ การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างทุน และการเน้นบทบาทของชุมชนในการตัดสินใจและพัฒนาอย่างยั่งยืน กระบวนการนี้จึงไม่เพียงแต่ตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของชุมชน แต่ยังช่วยสร้างรากฐานของการ พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่มั่นคงและต่อเนื่อง

ตารางที่ 2 ตารางวิเคราะห์เชิงลึกที่เปรียบเทียบ ทุนชุมชนทั้ง 5 มิติของบ้านจอมพระ กับ ทุน 7 มิติของ Flora & Flora (2013) and Serrat, O. (2017)

มิติทุนชุมชน (บ้านจอมพระ)	ทุนชุมชนที่สอดคล้องใน Flora & Flora (2013)	การวิเคราะห์เชิงลึก/ความสัมพันธ์
ทุนมนุษย์ (Human Capital)	Human Capital	ทั้งสองแนวคิดให้ความสำคัญกับความรู้ ทักษะ และ ประสบการณ์ของคนในชุมชน บ้านจอมพระ เน้นการฝึก ทักษะประมงอย่างยั่งยืน การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น Flora & Flora ขยายความโดยรวมถึงสุขภาพ ความรู้ เชิงวิชาชีพ และความสามารถในการปรับตัว ซึ่งสนับสนุน การใช้ทุนอื่น ๆ ให้เกิดประสิทธิภาพ
ทุนสังคม (Social Capital)	Social Capital	ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนและเครือข่ายความ ร่วมมือเป็นหัวใจของทั้งสองกรอบ บ้านจอมพระมีการ จัดตั้งกลุ่มชาวประมงหรือสมาคมชุมชน Flora & Flora เชื่อว่าทุนสังคมยังรวมถึงความเชื่อถือ (trust) และการมี ส่วนร่วมทางสังคม ซึ่งช่วยสร้างความร่วมมือและ แก้ปัญหาร่วมกันอย่างยั่งยืน
ทุนธรรมชาติ (Natural Capital)	Natural Capital	บ้านจอมพระเน้นการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรน้ำ และสัตว์น้ำ Flora & Flora ขยายแนวคิดให้รวมถึง คุณภาพสิ่งแวดล้อมและความสามารถในการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง ทั้งสองกรอบ เห็นตรงกันว่าการรักษาทุนธรรมชาติเป็นพื้นฐาน สำคัญของความยั่งยืนและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ตารางที่ 2 ตารางวิเคราะห์เชิงลึกที่เปรียบเทียบ ทุณชุมชนทั้ง 5 มิติของบ้านจอมพระ กับ ทุณ 7 มิติของ Flora & Flora (2013) and Serrat, O. (2017) (ต่อ)

มิติทุนชุมชน (บ้านจอมพระ)	ทุนชุมชนที่สอดคล้องใน Flora & Flora (2013)	การวิเคราะห์เชิงลึก/ความสัมพันธ์
ทุนเศรษฐกิจ (Financial Capital)**	Financial Capital	การสร้างรายได้ การออม และการเข้าถึงแหล่งเงินทุน บ้านจอมพระมีการจัดการรายได้จากประมงและผลิตภัณ์ชุมชน Flora & Flora เน้นว่าทุนเศรษฐกิจช่วยให้ชุมชนสามารถลงทุนในทุนอื่นๆ เช่น การศึกษาและโครงสร้างพื้นฐาน ทำให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนมั่นคงขึ้น
ทุนกายภาพ (Physical/Infrastructure Capital)	Physical Capital	บ้านจอมพระพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวก อุปกรณ์ประมง และโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น Flora & Flora ให้ความสำคัญกับโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกที่สนับสนุนการดำเนินชีวิตและกิจกรรมเศรษฐกิจ การพัฒนาทุนกายภาพ จึงช่วยให้ทุนอื่น ๆ ทำงานได้เต็มศักยภาพ
	Cultural Capital	Flora & Flora เพิ่มมิติทุนวัฒนธรรม ซึ่งบ้านจอมพระยังไม่ได้รวมไว้อย่างเป็นระบบ แต่ทุนวัฒนธรรมเช่นประเพณี การประมง การละเล่นพื้นบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถบูรณาการเข้ากับทุนอื่น เช่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ประมงเชิงวัฒนธรรม เพื่อสร้างรายได้และรักษาอัตลักษณ์ชุมชน
	Political/Power Capital	บ้านจอมพระยังไม่ได้วางแผนการใช้ทุนการเมืองอย่างเป็นระบบ Flora & Flora เชื่อว่าการเข้าถึงอำนาจและการมีบทบาทในการตัดสินใจช่วยให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาและควบคุมการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน การบูรณาการทุนนี้จะเสริมความเข้มแข็งของทุนอื่น ๆ ทั้ง 5 มิติ

จากตารางที่ 2 จะเห็นว่าทุนชุมชนทั้ง 5 มิติของบ้านจอมพระครอบคลุมหลักสำคัญของ Flora & Flora ในด้าน Human, Social, Natural, Financial, Physical Capital ได้เป็นอย่างดี แต่ยังขาด Cultural Capital และ Political/Power Capital ซึ่งเป็นมิติสำคัญที่ช่วยสร้างความยั่งยืนเชิงระบบ การบูรณาการทุนวัฒนธรรมจะช่วยให้ภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของชุมชนไม่ถูกละเลย และการสร้างบทบาททางการเมือง/อำนาจจะช่วยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และกำหนดทิศทางการพัฒนาที่ยั่งยืนได้จริง

การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบนี้ชี้ให้เห็นว่าหากบ้านจอมพระสามารถ ขยายทุนทั้ง 5 มิติให้ครอบคลุม Cultural และ Political Capital จะสามารถสร้างชุมชนประมงที่เข้มแข็ง มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน และพร้อมต่อการพัฒนาต่อยอดเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรมได้อย่างสมดุล ดังรูปที่ 2 แสดงความสัมพันธ์ในการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

รูปที่ 2 แสดงความสัมพันธ์ในการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

ที่มา: ปรับปรุงจากกรอบแนวคิดของ Flora & Flora (2013) และ Flora, Cornelia & Bregendahl, Corry (2012) โดยศิริวิฑูรี วรณทอง

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนประมงพื้นบ้านจอมพระภายใต้การใช้ทุนชุมชน 7 มิติ และความเป็นไปได้ในการลดความเหลื่อมล้ำความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ การดำเนินงานพัฒนาชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านจอมพระ ตามแนวทางที่วางไว้ผ่านกรอบการใช้ "ทุนชุมชน 7 มิติ" (Community Capitals Framework: CCF) Flora, Cornelia & Bregendahl, Corry (2012) จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในชุมชนอย่างมีนัยสำคัญ ไม่เพียงแต่ยกระดับคุณภาพชีวิตหรือประสิทธิภาพการประกอบอาชีพประมงเท่านั้น แต่ยังเปิดโอกาสให้เกิดความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากรความร่วมมือ และผลประโยชน์ของสมาชิกทุกกลุ่มในชุมชน (Flora & Flora 2013) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสามารถวิเคราะห์ได้ในหลายมิติ ดังต่อไปนี้

1. การสร้างดุลยภาพใหม่ของทุนชุมชนและการลดช่องว่างระหว่างกลุ่มเมื่อชุมชนบ้านจอมพระเริ่มดำเนินงานตามแผนพัฒนาโดยใช้ทุนชุมชน 7 มิติ ประกอบด้วยทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนการเงิน ทุนธรรมชาติ ทุนวัฒนธรรม และทุนอำนาจจะทำให้เกิดโครงสร้างความเสมอภาคมากขึ้น เนื่องจากการจัดการแบบมีส่วนร่วมช่วยเปิดพื้นที่ให้ทุกกลุ่มได้รับสิทธิในการแสดงความคิดเห็นและการเข้าถึงทรัพยากร โดยเฉพาะกลุ่มชายขอบ เช่น ผู้สูงอายุ ผู้หญิง หรือครัวเรือนรายได้น้อย Flora & Flora (2013) อธิบายว่าการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนเกิดขึ้นเมื่อทุนหลายมิติเกิดการเสริมแรงกัน (spiraling-up effects) การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจึงช่วยให้กลุ่มที่เคยถูกกีดกันได้รับโอกาสในการใช้ความรู้ ฝีมือ และทรัพยากรของตนเอง ส่งผลต่อการลดความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างในระยะยาว

2. การลดความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ด้วยการบริหารทรัพยากรร่วมแบบโปร่งใส ประเด็นความขัดแย้งในชุมชนประมงมักมีรากฐานจากการเข้าถึงทรัพยากรอย่างไม่เท่าเทียม เช่น แหล่งทำประมง เขตแดนพื้นที่น้ำ การใช้เครื่องมือ และผลประโยชน์จากการขายผลผลิต การใช้กระบวนการจัดการแบบมีส่วนร่วม (participatory governance) จะทำให้เกิด “กติกากลาง” ที่ทุกคนยอมรับร่วมกัน ซึ่งช่วยลดความไม่ไว้วางใจและลดแรงปะทะของผลประโยชน์ระหว่างกลุ่ม

งานของ Ostrom (1990) ชี้ว่าทรัพยากรส่วนรวม (Common-pool Resources) จะถูกใช้ได้ อย่างยั่งยืนเมื่อชุมชนมีกลไกกำกับดูแลร่วมกัน เช่น

- การกำหนดเขตพื้นที่ทำประมง
- การแบ่งปันผลประโยชน์ตามส่วนร่วม
- การจัดเวรยามดูแลทรัพยากรน้ำ
- การควบคุมการใช้เครื่องมือจับปลาที่เป็นธรรม

เมื่อชุมชนจอมพระ ดำเนินงานตามโมเดลนี้อย่างจริงจัง จะสามารถลดความขัดแย้งเชิงผลประโยชน์ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. การเพิ่มศักยภาพทางเศรษฐกิจและลดความเหลื่อมล้ำรายได้ การลงทุนในทุนมนุษย์ เช่น การอบรมทักษะการแปรรูปสัตว์น้ำ การบริหารจัดการกลุ่ม หรือการพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ จะทำให้ครัวเรือนรายได้น้อยมีโอกาสสร้างรายได้มากขึ้น ตรงกับแนวคิดของ Sustainable Livelihoods (Chambers & Conway 1992) ที่ชี้ว่า “ความมั่นคงในการดำรงชีพ” เกิดขึ้นเมื่อคนสามารถขยายทางเลือกทางอาชีพ นอกจากนี้ การสร้างเครือข่ายตลาด การจัดตั้งสหกรณ์ประมง หรือการผลิตสินค้ามูลค่าเพิ่ม เช่น ปลาแห้ง ปลาเค็ม บ่อปลาอินทรี จะทำให้รายได้ของชุมชนมีความกระจายมากขึ้น และลดการพึ่งพาพ่อค้าคนกลางซึ่งเป็นต้นตอของความเหลื่อมล้ำในหลายพื้นที่

4. การสร้างความเป็นเจ้าของร่วมและความเข้มแข็งของทุนสังคม ทุนสังคม (Social Capital) เป็นหัวใจหลักในการลดความขัดแย้ง เนื่องจากความไว้วางใจและความสามัคคีจะนำไปสู่ “ความสงบภายในชุมชน” เมื่อชุมชนจอมพระสร้างกลไกประชุมสาธารณะ เวทีเรียนรู้ และการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการ จะทำให้สมาชิกทุกคนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม (collective ownership) Flora & Flora (2013) เน้นว่าทุนสังคมที่ดีสามารถทำให้ทุนอื่น ๆ เช่น ทุนธรรมชาติ ทุนการเงิน และ

ทุนกายภาพ พัฒนาไปในทิศทางที่ยั่งยืนและเท่าเทียมมากขึ้น การร่วมคิด-ร่วมทำ-ร่วมรับผิดชอบ ทำให้การแก้ปัญหาเกิดขึ้นบนฐานความยอมรับร่วมกัน ไม่ใช่การบังคับจากกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

5. ความเป็นไปได้ในการลดความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งในระยะยาว

เมื่อชุมชนประมงบ้านจอมพระ ดำเนินการตามแผนพัฒนาโดยมุ่งใช้ทุนชุมชนทั้ง 7 มิติ อย่างสอดคล้องประสาน จะเกิดผลเชิงบวกดังนี้

1. ความเหลื่อมล้ำลดลงเพราะเกิดการกระจายโอกาส การเข้าถึงทรัพยากร และการรับรู้ข้อมูล อย่างเท่าเทียม

2. ความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ลดลง จากกติกาที่สร้างร่วมกันและการกำกับดูแลแบบประชาชน มีส่วนร่วม

3. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น จากการพัฒนาห่วงโซ่คุณค่าและมูลค่าเพิ่มของสินค้าชุมชน

4. ความเข้มแข็งของทุนสังคมและความไว้วางใจ ทำให้การตัดสินใจเกิดจากความเห็นพ้องของคน ทั้งชุมชน

5. ความยั่งยืนเชิงระบบของทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อม ช่วยให้ชุมชนมีแหล่งทำกินอย่างต่อเนื่องรุ่นต่อรุ่น

กล่าวโดยรวม โมเดลทุนชุมชนและการพัฒนาตามแนวคิด Livelihoods จะช่วยให้ชุมชนประมง บ้านบ้านจอมพระ เคลื่อนตัวจาก “ชุมชนที่ไม่รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง” ไปสู่ “ชุมชนแห่งการเรียนรู้ และการจัดการตนเอง” ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการลดความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาที่ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของทุนชุมชนในด้านต่าง ๆ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้าง อาชีพ วิสาหกิจชุมชน และความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจในระดับฐานรากนั้น ทำให้เกิดข้อเสนอแนะใน สองระดับ คือ ระดับเชิงวิชาการและเชิงนโยบาย เพื่อส่งเสริมให้แนวทางการจัดการทุนชุมชนสามารถพัฒนา และขยายผลได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน

การพัฒนาชุมชนประมงบ้านบ้านจอมพระให้เข้มแข็งและยั่งยืนจำเป็นต้องเริ่มจาก “การจัดการ ทุนชุมชน” อย่างเป็นระบบ โดยบูรณาการแนวคิด Livelihoods ซึ่งเน้นความมั่นคงในการดำรงชีวิต และกรอบ Community Capitals Framework ของ Flora & Flora ที่มองทุนชุมชนเป็นโครงสร้าง เชื่อมโยงกันหลายมิติ ทั้งสองแนวคิดต่างชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จของการพัฒนาไม่ได้ขึ้นกับทรัพยากรเพียง ประเภทเดียว แต่เกิดจากความสามารถของชุมชนในการใช้ทุนที่มีอยู่ทั้งหมดให้ทำงานเสริมพลังซึ่งกันและกัน

ประการแรก ชุมชนต้องเสริมสร้าง ทุนมนุษย์ ผ่านการพัฒนาความรู้ด้านการจัดการประมง การแปรรูปสินค้า และการทำแผนชุมชน การมีทักษะที่เหมาะสมจะช่วยให้ครัวเรือนสามารถปรับตัวต่อภาวะ ความเสี่ยง เพิ่มโอกาสทางอาชีพ และลดการพึ่งพาคนกลาง ประการที่สอง การฟื้นฟู ทุนสังคม ถือเป็นหัวใจ

สำคัญ เพราะปัญหาความไม่ไว้วางใจและความขัดแย้งภายในทำให้การจัดการประมงไร้ประสิทธิภาพ การสร้างกติกากลาง กลไกประชาคม และเวทีสื่อสารจะช่วยให้ชุมชนกลับมาร่วมมือกันอย่างเข้มแข็ง

ในด้าน ทนทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนต้องจัดทำเขตอนุรักษ์ กำหนดฤดูจับปลา และใช้เครื่องมือประมงที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม การจัดการเช่นนี้ไม่เพียงคุ้มครองระบบนิเวศ แต่ยังเพิ่มผลผลิตในระยะยาว อีกทั้งการต่อยอด ทนวัฒนธรรม เช่น ภูมิปัญญาประมงและอาหารพื้นถิ่น สามารถสร้างอัตลักษณ์และรายได้ใหม่ผ่านการท่องเที่ยวชุมชน สุดท่าย การเสริม ทนเศรษฐกิจและโครงสร้างพื้นฐาน เช่น กองทุนชุมชน และศูนย์แปรรูปมาตรฐาน จะช่วยให้ชุมชนมีอำนาจต่อรองและเพิ่มมูลค่าสินค้าได้มากขึ้น

กล่าวโดยสรุป การจัดการทุนชุมชนแบบบูรณาการตามแนวคิด Livelihoods และ Flora & Flora จะช่วยให้บ้านจอมพระลดความเหลื่อมล้ำ ลดความขัดแย้งภายใน เพิ่มความมั่นคงทางรายได้ และก้าวสู่การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนในระยะยาว

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

การพัฒนาชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระให้ก้าวสู่ความยั่งยืนจำเป็นต้องเริ่มจากการเข้าใจ “ทุนชุมชน” ที่มีอยู่แล้วในพื้นที่ และจัดการทุนเหล่านั้นอย่างเป็นระบบตามกรอบ Livelihoods และแนวคิดทุนชุมชนของ Flora & Flora (2008) ซึ่งมองทุนแต่ละมิติเป็นระบบนิเวศทางสังคมที่ส่งผลต่อความมั่นคงในการดำรงชีพ การประเมินทุนที่มีอยู่ในชุมชนพบว่า แม้บ้านจอมพระจะมีศักยภาพด้านทรัพยากรน้ำ ภูมิปัญญาการประมง และความสัมพันธ์แบบเครือญาติ แต่กลับขาดการตระหนักรู้ถึงคุณค่าของทุนเหล่านี้ ทำให้ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้เต็มศักยภาพ ส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง ความเหลื่อมล้ำ และการใช้ทรัพยากรที่ไม่สมดุล

ในมุมมองของ Livelihoods ทุนมนุษย์เป็นฐานสำคัญของความเข้มแข็งของชุมชน จึงควรได้รับการพัฒนาผ่านการเพิ่มความรู้ด้านทรัพยากร การทำประมงที่ยั่งยืน และทักษะการบริหารจัดการทุนชุมชน ขณะเดียวกัน ทุนสังคมต้องได้รับการฟื้นฟูผ่านการสร้างเวทีประชาคม กติกาการใช้ทรัพยากร การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม และการสร้างความไว้วางใจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เมื่อทุนสังคมเข้มแข็ง สามารถขับเคลื่อนทุนอื่นให้เกิดการพัฒนาได้อย่างเป็นระบบตามหลักของ Flora & Flora

ทุนวัฒนธรรม เช่น ภูมิปัญญาการจับปลา ประเพณีเกี่ยวกับแม่น้ำ และเรื่องเล่าชุมชน สามารถพัฒนาเป็นทุนเศรษฐกิจผ่านกิจกรรมเรียนรู้หรือการแปรรูปสินค้า ส่วนทุนทรัพยากรธรรมชาติจำเป็นต้องได้รับการจัดการแบบมีส่วนร่วม เช่น การกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา การฟื้นฟูแหล่งน้ำ และการเฝ้าระวังร่วมกัน สิ่งเหล่านี้เมื่อเชื่อมโยงกับทุนเศรษฐกิจ จะทำให้ชุมชนมีทางเลือกในการสร้างรายได้ที่หลากหลาย และลดความเสี่ยงจากการพึ่งพาทรัพยากรเพียงด้านเดียว

กล่าวโดยสรุป การจัดการทุนชุมชนตามกรอบ Livelihoods และ Flora & Flora สามารถยกระดับศักยภาพบ้านจอมพระให้ก้าวสู่ความยั่งยืน โดยสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ลดความเหลื่อมล้ำ และเสริมความเข้มแข็งของชุมชนบนฐานทุนที่มีอยู่จริง

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพัฒนาชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระให้มีความยั่งยืนจำเป็นต้องตั้งอยู่บนการเสริมสร้างและบูรณาการ “ทุนชุมชน” ตามกรอบแนวคิด Livelihood Capital ของ Flora & Flora ซึ่งประกอบด้วยทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ ทุนการเงิน และทุนวัฒนธรรม การประเมินศักยภาพและช่องว่างของทุนเหล่านี้สามารถนำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ชัดเจนและสอดคล้องกับบริบทชุมชนได้ดังนี้

ประการแรก นโยบายเสริมสร้างทุนมนุษย์ ควรมุ่งพัฒนาทักษะด้านการจัดการประมงสมัยใหม่ การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และทักษะการตลาดออนไลน์สำหรับผลิตภัณฑ์ประมงพื้นบ้าน เพื่อให้ชาวประมงสามารถปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ควบคู่กับการสร้างเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างรุ่นเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประการที่สอง นโยบายพัฒนาทุนสังคม ควรสนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มประมงหรือสหกรณ์ที่มีระบบการบริหารจัดการโปร่งใส เพื่อเพิ่มพลังต่อรอง การแบ่งปันทรัพยากร และสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน รวมถึงการเชื่อมโยงกับสถาบันการศึกษา อปท. และองค์กรสิ่งแวดล้อม

ประการที่สาม นโยบายจัดการทุนธรรมชาติและกายภาพ ควรเน้นการฟื้นฟูแหล่งน้ำ การควบคุมการใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายระบบนิเวศ และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสม เช่น ท่าเรือขนาดเล็ก พื้นที่แปรรูป และศูนย์เรียนรู้ประมงยั่งยืน เพื่อเสริมความมั่นคงด้านอาชีพในระยะยาว

ท้ายที่สุด นโยบายเพิ่มทุนการเงินและคุณค่าทางวัฒนธรรม จำเป็นต้องส่งเสริมตลาดผลิตภัณฑ์ชุมชนโดยสร้างแบรนด์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ประมงพื้นบ้าน จัดทำกองทุนหมุนเวียนเพื่อสนับสนุนกิจกรรมอนุรักษ์ และส่งเสริมเทศกาลหรือกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมที่สร้างมูลค่าทางสังคมและเศรษฐกิจควบคู่กัน

แนวนโยบายทั้งหมดนี้หากดำเนินการอย่างต่อเนื่องและมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน จะเป็นรากฐานสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านจอมพระสู่ความยั่งยืนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างแท้จริง

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ผู้วิจัยขอขอบคุณขอขอบคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ โดยเฉพาะสาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่มอบโอกาสและสนับสนุนด้านวิชาการ คำแนะนำ และกำลังใจอันมีคุณค่าตลอดการวิจัย

ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้นำชุมชน กลุ่มอาชีพ และสมาชิกวิสาหกิจชุมชนบ้านจอมพระ ตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ ที่ให้ข้อมูลอย่างจริงใจ เปิดพื้นที่ให้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง และให้การต้อนรับอย่างอบอุ่น ความร่วมมือของทุกท่านคือหัวใจสำคัญในการทำความเข้าใจทุนชุมชนทั้ง 5 มิติอย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้ ขอขอบคุณครอบครัวและเพื่อนร่วมงานที่เป็นกำลังใจและพลังสนับสนุนตลอดระยะเวลาการศึกษา ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้บรรลุตามเป้าหมาย

ผู้วิจัยขอยืนยันว่าข้อค้นพบทั้งหมดเกิดจากความตั้งใจจริง และคาดหวังว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนและสังคมในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- โตม กงพล (นามสมมุติ). (2567, 15 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์ ณ ศาลาริมห้วยทับทัน บ้านจอมพระ ตำบลบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ.
- ใบ ใจสบาย (นามสมมุติ). (2567, 15 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์ ณ ศาลาริมห้วยทับทัน บ้านจอมพระ ตำบลบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ.
- ประมวล เกิดจอมพระ (นามสมมุติ). (2567, 15 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์ ณ ศาลาริมห้วยทับทัน บ้านจอมพระ ตำบลบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ.
- อุดร เกียรติจอมพระ (นามสมมุติ). (2567, 15 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์ ณ ศาลาริมห้วยทับทัน บ้านจอมพระ ตำบลบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ.
- สายไหม โตจอมพระ (นามสมมุติ). (2567, 15 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์ ณ ศาลาริมห้วยทับทัน บ้านจอมพระ ตำบลบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ.
- Chambers, R. (1997). *Whose reality counts? Putting the first last*. Intermediate Technology Publications. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(97\)10001-8](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(97)10001-8)
- Chambers, R., & Conway, G. (1992). *Sustainable rural livelihoods: Practical concepts for the 21st century* (IDS Discussion Paper No. 296). Institute of Development Studies.
- Flora, C. B., & Bregendahl, C. (2012). Collaborative community-supported agriculture: Balancing community capitals for producers and consumers. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19(3), 329–346.
- Flora, C. B., & Flora, J. L. (2004). *Rural communities: Legacy and change* (2nd ed.). Westview Press. <https://doi.org/10.4324/9780429494697>
- Flora, C. B., & Flora, J. L. (2008). *Rural Communities: Legacy and Change* (3rd ed.). Westview Press.
- Flora, C. B., & Flora, J. L. (2013). *Rural communities: Legacy and change* (5th ed.). Westview Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Scoones, I. (1998). *Sustainable rural livelihoods: A framework for analysis* (IDS Working Paper No. 72). Institute of Development Studies.
- Serrat, O. (2017). The sustainable livelihoods approach. In *Knowledge solutions: Tools, methods, and approaches to drive organizational performance* (pp. 21–26). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-10-0983-9_5